

hang ugyanúgy hosszú, mint Szenci Molnár első kiadásában. A 61. zsoltár terccel magasabb kezdőhangja is úgy található 1598-ban, mint 1607-ben. Nem a négyzólamú francia kiadás szerint hallotta és következtette Szenci Molnár, hanem a zsoltárt Heidelbergben így ismerte meg és a pfalzi kiadásokban így találta.³⁶ Van kivétel, a 80. zsoltár második dallamhangjának hibája, ez 1598-ban helyes; de vannak hosszabb hangértékek, amelyeket a kritikai kiadás a sorok fölött sem jelöl. Nincs nyoma az 1598-as pfalzi kiadásban a Hasper által következtetett sortagolásnak és az egységesen használt szünetjelek helyett közölt divisiojeleknek, rövid sorok előtti nyolcadszünetnek, s a prolatio maior jelölésére a dallamsor fölött alkalmazott kapcsoknak. Nincs nyoma a *Psalterium Ungaricum* kiadásaiban sem. Ezt az 1598-as, és a többi egyszólamú pfalzi zsoltárkiadást ideje volna illő figyelemmel kezelnünk³⁷, Szenci Molnár szándékát ebben keresnünk a helyett, hogy képzelt norma szerint helyesbítjük, (át)értelmezzük a dallamok közlését.

Mind a dallamközlésben az egyszólamú pfalzi kiadások, mind pedig az oppenheimi „függelék” – valójában egy gyülekezeti énekeskönyv tömörítvénye –, a káté és az agenda kiadásában ígéretes a továbbkutatás, és szükséges is a kritikai kiadáshoz képest a továbblépés.

FEKETE CSABA

Szenci Molnár Albert és a 17. századi gyülekezeti énekeskönyv-kiadás. A 16–17. századi protestáns énekeskönyv-történet megírása során¹ több szempontból is meg kellett vizsgálnom, hogy Szenci Molnár Albert milyen szerepet játszott a magyar énekeskönyvek kiadástörténetében.

1. Szenci Molnár Albert, a genfi Zsoltárkönyv fordítója

Szenci Molnár 1606-ban lefordította és 1607-ben kiadta (RMNy 962) a genfi zsoltárok Ambrosius Lobwasser-féle német változatát, s ezzel elindította a magyar nyelvű verses *Zsoltárkönyv*-kiadásokat.² Az életrajzi adatok, valamint az 1607-es kiadáshoz írt előszó egyes megállapításai arra figyelmeztetnek, hogy Szenci Molnár több korabeli német nyelvű genfi *Zsoltárkönyv*-kiadást ismerhetett: a genfi zsoltárok éneklését a heidelbergi akadémián tanulta; Altdorfban fordította le a *Zsoltárkönyvet*; ismerte annak 1594-es lipcei Ambrosius Lobwasser-féle német fordítását és

³⁶ „Szenci Molnár, aki minden bizonnyal hallás után döntött a közlés mód tekintetében, ezt a zsoltár Goudimel összhangosításában (az ún. Jaqui-kiadás, Genf 1565, szerint) *hallotta* és nem vette figyelembe, hogy éppen ennek a kezdetén szólamkeresztetés van” (CSOMASZ TÓTH RMKT/XVII 6, 423).

³⁷ Szenci Molnár Albert nem a Calvin nemzedékének és kiadványainak gyakorlatát, hanem a korabeli, tehát a 16–17. század fordulójára kialakult pfalzi gyakorlatot vette át a korabeli pfalzi énekeskönyvek és gyülekezeti szokások alapján. Az itt bemutatott 1598-as énekeskönyvet régóta ismerve állítottam ezt többször is már jóval korábban. Vö. például FEKETE Csaba: *Zsoltárdallamaink táguló értelmezése*. In: „Eleitől #ogva...” *Tanulmányok...* 28.

¹ H. HUBERT Gabriella: A 16–17. századi gyülekezeti éneklés (történet és adattár). PhD disszertáció kézirat, 2001.

² Az 1562-es genfi kiadású francia nyelvű teljes zsoltárgyűjteményt, és annak német vagy magyar nyelvű fordítását a továbbiakban egységesen *Zsoltárkönyv*nek nevezem.

Andreas Spethe-féle latin fordítását; a francia szöveg alapján, Boésius Kelemen (Clément Dubois) segítségével, „ékesítette” a kész magyar szöveget.³

A magyar *Zsoltárkönyv* kiadásai során Szenci Molnár fokozatosan gyarapította a gyűjtemény tartalmát. A közös megjelenítés szándékával kiadott kötetek 17–18. századi történetét önállóan is érdemes lenne megírni. Itt csak az első 3 kiadás összetételét mutatom be:

	Herborn 1607. – RMNy 962 – 12°	Hanau 1608. – RMNy 971 – 4°	Oppenheim 1612. – RMNy 1037 – 8°
<i>Zsoltárkönyv</i>	+	+	+
énekek	6+5	7	2
káté	+	+	+
házi tábla	+	+	+
imádságok	+	+	+
Biblia	–	+	+
kis gyülekezeti énekeskönyv	–	–	69 ének
szertartásrend	–	–	+

2. Szenci Molnár Albert és a magyar protestáns gyülekezeti énekeskönyv-kiadások

Az 1612-es oppenheimi kiadásban (RMNy 1037) a *Biblia* mellett nemcsak a *Zsoltárkönyv* jelent meg, hanem egy 69 énekből álló kis énekeskönyv is, mely a kritikai kiadás szerint: „elsősorban templomi használatra szánt egyházi énekeskönyv, nem pedig magánajátosságra szolgáló énekek gyűjteménye...”⁴ Korábban ezt a gyűjteményt kisebb gyülekezeti énekeskönyvnek neveztem, s beillesztettem a 16–17. századi gyülekezeti énekeskönyvek történetébe.⁵ Szenci Molnár tehát az istentiszteleti gyülekezeti éneklést úgy újította meg, hogy közben a hagyományos énekek egy részét is megőrizte. Egyrészt, mint már az 1607-es kiadás (RMNy 962) előszavában hangsúlyozta, nem az volt a célja, hogy az istentiszteleteken kizárólag az ő zsoltárfordításait használják: „Mivelhogy azhoz nem olly szandékból fogtam, hogy az előbbeni szokot énekeket ki akarnám venni az hiveknek kezekből; avagj hogj ézekeket egyebekénél ekesbeknek alitanám... De az egez soltart Magyar versekben még senki nem formálta en tudásom szerint...”⁶ Másrészt, eltérően a magyar puritánoktól, nem akarta azt a genfi mintát sem követni, amely szerint az istentiszteleteken kizárólag a genfi zsoltárokat és a hozzájuk kapcsolódó bibliai énekeket szabad énekelni.

Szenci Molnárnak és az oppenheimi kiadás énekeskönyv-részének (*Zsoltárkönyv* + kis énekeskönyv) szerepe lehetett az egységesülő protestáns énekeskönyv-kiadásban.⁷ 1635-ben Lőcsén

³ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 6: Szenci Molnár Albert költői művei.* Sajtó alá r. STOLL Béla, Bp. 1971. (a továbbiakban: *RMKT* 17, 6), 10–12.

⁴ *RMKT* 17, 6, 437.

⁵ H. HUBERT Gabriella: *Istenes énekek a 17. századi lőcsei magyar énekeskönyvekből.* = *Credo* (6.) 2001. 3–4. sz. 103.

⁶ RMNy 962:)(11,. Az unitárius Bogáti Fazakas Miklós ugyan már a 16. században elkészítette a teljes magyar verses zsoltárfordítást, de Szenci Molnár vagy nem ismerte, vagy más felekezethez való (unitárius és szombatos) kötöttsége miatt nem használta.

⁷ Az 1635-ös lőcsei protestáns énekeskönyv jellegéről I. H. HUBERT Gabriella: *17. századi protestáns énekeskönyvek nyomában.* = *MKsz* (112.) 1996. 82–84.

egy olyan nagy terjedelmű gyűjtemény (RMNy 1628) jelent meg, amelyben megtalálható egy gyülekezeti énekeskönyv, a *Zsoltárkönyv*, egy himnuszokat és egyéb szertartási énekeket tartalmazó rész, valamint egy temetési énekeskönyv. Magyarországon ez a könyv közölte először a teljes Szenci Molnár-féle *Zsoltárkönyvet*. Másik jellegzetessége, hogy a közös protestáns énekkincs az Újfalvi Imre által 1602-ben (RMNy 886) javasolt módon található meg benne. Újfalvi ugyanis az 1602-es énekeskönyv előszavában egyrészt hiányolta a teljes magyar verses zsoltárfordítást, másrészt egy olyan három részes templomi énekgyűjtemény összeállítását javasolta, amelyben graduál (szertartási énekek), gyülekezeti énekeskönyv (élén a zsoltárokkal) és temetési énekeskönyv együttesen megtalálható. Az 1635-ös lőcsei kötet mindezeket a részeket tartalmazza. Ki lehet az a szerkesztő, aki nemcsak a korábbi protestáns énekkészlet legbővebb válogatását adja, hanem, a kiadvány részeként, Magyarországon elsőként, közli a *Zsoltárkönyvet* is? Az eperjesi evangélikus kör és Pécseli Király Imre mellett Szenci Molnár Albert szerepe sem zárható ki. Ő ráadásul személyesen találkozott Újfalvi Imrével, akinek 1602-es előszava is ösztönözte arra, hogy lefordítsa a genfi zsoltárokat.⁸ De Szenci Molnár munkakapcsolatban állt a lőcsei énekeskönyvet kinyomtató Brewerrel is, akinek kérésére 1629 nyarán lefordította a *Discursus de summo bono* (RMNy 1483), s akinek kérésére esetleg egy énekeskönyv-kiadvány tervezetét is készíthetett. A Szenci Molnár által összeállított 1612-es oppenheimeri kiadás mindenképpen mintát adhatott a *Zsoltárkönyv* és a gyülekezeti énekeskönyv együttes megjelenítéséhez és használatához. Az Evangélikus Országos Könyvtárban az oppenheimeri kiadás egy olyan (nem korabeli kötésű) példánya található,⁹ amely csak a *Zsoltárkönyvet* és a kis énekeskönyvet tartalmazza. Ennek két oka lehet: vagy a gyűjtemény többi része (a kötet eleje és vége) elhasználdott, vagy e két részt, gyülekezeti énekeskönyvként, külön is forgalomba hozták. A Szenci Molnár-féle gyülekezeti énekeskönyvnek a terjedelme összemérhető a korabeli magyar gyűjteményekével. Az oppenheimeri kiadás megjelenési évéig, 1612-ig a magyar énekeskönyvekben előforduló énekek száma 100 és 300 ének között mozog. Szenci Molnár a 16. század mintegy 565 magyar gyülekezeti énekéből ugyan csak 50-et válogatott ki, de ha ehhez hozzáadjuk a 17. századiakat (21) és a 150 genfi zsoltárt, akkor egy terjedelmesebb énekeskönyvet kapunk 221 énekkel.

3. Szenci Molnár 1612-es oppenheimeri gyűjteményének magyar és külföldi mintái

Énekeskönyv-történeti szempontból meg kell határozni az egyes énekeskönyvek lehetséges forrásait. Stoll Béla, a kritikai kiadás sajtó alá rendezője szerint az 1607-es zsoltárkönyv (RMNy 962) közvetlen mintája a genfi zsoltárok Ambrosius Lobwasser-féle német fordítása, annak is az 1594-es lipcsei kiadása. Az oppenheimeri 1612-es kiadás (RMNy 1037) gyülekezeti énekeskönyv-részének szerkezete „a debreceni, ún. református típusú énekeskönyvekével egyezik”. A „hív barátok” bíztatták Szenci Molnárt arra, hogy válogatott zsoltárokat és szokott rövid dicséreteket adjon a *Zsoltárkönyv* mellé: a „szokott jelző azt mutatja, hogy Szenci elsősorban a legismertebb, legnépszerűbb énekeket válogatta ki”, mint ezt főleg az ünnepi és halotti énekek csoportja mutatja. A zsoltárok esetében Szenci Molnár érvényesítette saját esztétikai szempontjait is: „a Psalterium Előszavában általa megdicsért zsoltárszerzőket, Szegedi Gergelyt, Sztárai Mihályt és Skaricza Mátét mind szerepelteti”. A zsoltárokat és dicséreteket Szenci Molnár az 1574-es Huszár Gál-féle (RMNy 353), az 1582-es Bornemisza-féle (RMNy 513), a Beythe István-féle (RMNy 648) és az 1602-es Újfalvi-

⁸ KLANICZAY Tibor: *Újfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv*. In: Uő: *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 172.

⁹ Jelzete: R 251.

féle debreceni (RMNy 886) énekeskönyvből veszi át.¹⁰ Szenci Molnár a gyülekezeti énekeskönyvekből közölt szövegekkel önálló módon bánik: „formailag pontosabbá, tartalmilag érthetőbbé” teszi őket.¹¹

Az énekeskönyv-történet megírásakor, a kritikai kiadás megállapításait elfogadva, nem kerestem az oppenheimi gyülekezeti énekeskönyv további mintáit. A párizsi könyvtárakban fellelhető német énekeskönyveket átnézve azonban rábukkantam egy olyan 1609-es herborni kiadványra,¹² amely arra mutat, hogy a hű barátokon kívül vagy egy herborni vagy egy ahhoz hasonló német énekeskönyv is szerepet játszott abban, hogy Szenci Molnár 1612-ben Oppenheimben a *Zsoltárkönyv* mellett egy kisebb énekeskönyvet is megjelentetett.¹³

A herborni minta követéséről közvetlenül ugyan nem beszél Szenci Molnár az oppenheimi kiadás előszavában, de a kiadvány címe, alcíme és előszava [(2_v)] tájékoztat a gyülekezeti énekeskönyv jellegéről, valamint egy tágabb értelemben vett minta követéséről:

– A *Zsoltárkönyv*vel együtt lehet használni a kis énekeskönyvet: „Soltar könyvel egygyütt utánna vettettec egyéb válogatott psalmusok...” [főcímlap és előszó].

– A kis énekeskönyv tartalmára Szenci Molnár több helyen utal: válogatott psalmusok, ünnepi énekek és szokott lelki dicséretes [főcímlap] – régi szokott psalmusok és válogatott lelki énekek [belső címlap] – egynéhány psalmusok és lelki énekek a közönséges énekeskönyvekből [alcím] – közönséges énekeskönyvekből egynéhány ki-válogatott psalmusok és szokott rövid dicséretes [előszó] vannak benne.

– A „hív barátok” és a „könyvnyomatatókra gondviselők” kérésére csatolta a *Biblia* és a *Zsoltárkönyv* mellé a kis gyülekezeti énekeskönyvet és a többi, az istentisztelethez is nélkülözhetetlen, részt [előszó].

– A „kisdéd” forma (8° és a *Biblia* magyarázatok nélküli kiadásának) oka: az útonjárók kézbenhordozható könyvként használhatják, és a kispénzű (kevés költségű) hívek is könnyebben megvehetik azt [előszó]. A kis énekeskönyv-rész magánajátosságot szolgáló énekei¹⁴ szintén arra mutatnak, hogy Szenci Molnár mind gyülekezeti, mind magánhasználatra szánta kiadványát.

– Nemcsak a *Biblia*, a *Zsoltárkönyv*, a káté, az imádságok és a szertartásrend kiadására, hanem az egész gyűjtemény összeállítására is hatással volt a külföldi példa: „Mind ezeket pedig azertis örömesben megczelekedtem, hogy az egyéb Keresztyén nemzetségeknec anya szent egyházainac ajandekit, az mi nyomorult Ecclesiainkban valo hiveckel valamimódon közölhetném: és az mieinket, soc országokban kiterjett hivec sereginec eggyező tudományával; és az szenteknec eggyessegének velem egygyütt megdondolattyával, az én tehetsegem szerint örvendzetném” [előszó].

Az 1609-es herborni kiadás és a fenti Szenci Molnár-nyilatkozatok ismeretében feltételezhetjük és több szinten kimutathatjuk az 1612-es oppenheimi magyar énekeskönyvre gyakorolt német hatást.

¹⁰ RMKT 17, 6, 403, 437–438.

¹¹ RMKT 17, 6, 440.

¹² *Das deutsche Kirchenlied: Verzeichnis der Drucke von den Anfängen bis 1800*. Bearbeitet von Konrad AMELN, Markus JENNY und Walther LIPPARDT. Kassel – etc., 1975. /*Répertoire International des Sources Musicales* B/VIII/1–2/ [a továbbiakban: DKL] 1609⁰⁶, a Bibliothèque Nationale példánya.

¹³ Mint a jelen számban közölt másik Szenci Molnár-tanulmány mutatja, tőlem függetlenül, már korábban, Fekete Csaba hasonló megállapításra jutott, és a herborni minta követésének vizsgálatát a *Zsoltárkönyvre*, a kötet prózai részeire, valamint a zenei megformálásra is kiterjesztette.

¹⁴ RMKT 17, 6, 439.

3.1. Az 1609-es herborni német és az 1612-es oppenheimi magyar gyűjtemény hasonló vonásai

- 8° formátum, tömör, két hasábos szedés.
- A *Zsoltárkönyv* és a kis énekeskönyv folyamatos ív- és lapszámozással követi egymást.
- A *Zsoltárkönyvet* és a kis énekeskönyvet közös tartalomjegyzék egyesíti.
- A több részes gyűjtemény és a kis énekeskönyv szintjén is szerkezeti megfelelés van.

- A dallamközlés módja hasonló: míg a *Zsoltárkönyv* dallamokkal együtt, addig a hozzá csatlakozó gyülekezeti énekeskönyv dallamok nélkül került kiadásra mind a németben, mind a magyarban. Pedig a dallamközlés, Csomasz Tóth Kálmán szerint, csak 20–30 lappal vastagította volna meg az amúgy is vaskos könyvet. A kis énekeskönyv dallamnélküliségére Csomasz Tóth két lehetséges magyarázatot talál. Szenci Molnár egyrészt, ismerve a magyarok zenei alulképzettségét, „a magyar nyelvű éneklésnek ezt az írásbeliség alatti, orális állapotát természeti adottságnak vette, nem érzékelte az írásba foglálás szükségét”. Másrészt azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Szenci Molnár „ha akarta volna, sem tudta volna a magyar dallamokat pusztán hallás és emlékezet után úgy lejegyezni, hogy maga is elégedett lett volna a munkájával”.¹⁵ A herborni minta és Szenci Molnár előszava ismeretében azonban más feltételezés is adódik. Szenci Molnár egyrészt német mintáját követte, amikor a széles körben ismert régi dallamokat nem nyomtatta ki, másrészt gondot okozott neki a könyv „temérdeksége” és az is, hogy minél olcsóbban tudja előállítani a kiadványt. Márpedig a szerinte széleskörben ismert dallamok kottáinak kinyomtatása a terjedelmet és az árat is megnövelte volna.

- A kis énekeskönyv-rész válogatási szempontja szintén hasonló. Szenci Molnár a magyarok által használt énekeskönyvekből válogatta ki a régi és megszokott énekeket. A herborni kiadás kis énekeskönyv része a következő alcímmel kezdődik: „Psalmen vnd geistliche Lieder, so von Christlichen gotseligen männern gestellet, vnd auß dem gemeinen Psalmbüchlein, als die gebreuchlichsten vnd besten, außgezogen, vnd mit angehenget worden” (*DKL* 1609⁰⁶, 124). A többi, hasonló szerkezetű német énekeskönyv is többnyire ezt a szöveget adja, és hangsúlyozza, hogy az adott területen használatos énekeskönyvből válogatott. Ezek énekkészlete pedig nagyrészt azonos a korábbi bonni énekeskönyvek anyagával.¹⁶

- Szenci Molnár a genfi zsoltárok bevezetése mellett a 17. század elejére már önálló fejlődési utat mutató magyar evangélikus, valamint református gyülekezeti énekek megtartását is fontosnak tartotta. Az énekgyűjtemény összeállításában (*Zsoltárkönyv* + kis gyülekezeti énekeskönyv) ugyanaz az iránikus tendencia mutatható ki, mint a nyugat- és délnémet¹⁷ területeken elterjedt énekeskönyvekben.

- A magyar énekeskönyvben vannak olyan énekek is, amelyek nem eredeti szerzemények. A kritikai kiadás szerint az oppenheimi kis énekeskönyv 17. századi énekei közül néhányat maga Szenci Molnár írt.¹⁸ néhányat egy előttünk ismeretlen nyomtatott magyar énekeskönyvből vett át,¹⁹ egy éneket németországi tanulóútársától szerzett meg,²⁰ a „Veni

¹⁵ CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: *Hesseni Móric és a református egyházi zene*. = Theologiai Szemle Új folyam (15.) 1972. 357.

¹⁶ HOLLWEG, Walter: *Geschichte der evangelischen Gesangbücher vom Niederrhein im 16–18. Jahrhundert*. Hildesheim–New York, 1971. 39–51, 288–303, 319–321. /Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 40./

¹⁷ BLANKENBURG, Walter: *Die Kirchenmusik in den reformierten Gebieten*. In: BLUME, Friedrich: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik*. 2. Aufl., Kassel – etc., 1965. 369 skk.

¹⁸ *RMKT* 17, 6, 153, 155, 156, 158, 159–165. sz.

¹⁹ *RMKT* 17, 6, 187–191. sz.

²⁰ *RMKT* 17, 6, 185. sz.

redemptor gentium” kezdetű himnusz fordítása pedig a 16. századi fordítás ismeretében készült új verzió.²¹ A kritikai kiadás, a fentiek értelmében, egyik éneknél sem ad idegen nyelvű forrást. Egyes szövegeknél azonban, a herborni gyűjtemény énekei segítségével, megállapítható a német nyelvű minta:

- „Örül az én szívem az Úrban”²² forrása: „Mein Herz ist fröhlich in dem Herren”;²³
- „Hálát adok néked mennybéli Isten” kezdetű reggeli és esti ének²⁴ forrása Johann Fabricius „Ich danke dir, Herr Gott, in deinem Throne” (Fischer-Tümpel²⁵ I, 219^{a-b} sz) kezdetű éneke;
- „Sírásd meg, ember, bűnödöt”²⁶ forrása Sebald Heyden „O, Mensch, bewein dein Sünde groß” kezdetű nagypénteki éneke (Wackernagel,²⁷ III, 603. sz);
- „No, dicsérd lelkem az Urat”²⁸ forrása Johann Gramann (Poliander) „Nun lob mein Seel den Herren” kezdetű 103. zsoltára (Wackernagel, III, 968. sz). A herborni kiadásban tévesen Nikolaus Selnecker neve szerepel szerzőként, aki hasonló kezdettel az újszövetségi Mária-éneket fordította le;
- „Ó, népeknek Megváltója”²⁹ forrása Martin Luther „Nu komm, der Heiden Heiland” kezdetű adventi éneke, amely a „Veni redemptor gentium” kezdetű himnusra megy vissza (WA Ergänzung³⁰ 14. sz);
- „Hozzád kiáltásunkat”³¹ forrása Georg Klee (Thymus) „Dich bitten wir deine Kinder” kezdetű asztali áldása (Wackernagel, III, 1290. sz).

Még egy ének forrását sikerült azonosítanom egy 1618-as montbéliard-i kétnyelvű énekeskönyv (DKL 1618⁰⁴, 42–44) segítségével. Az ének a pfalzi énekeskönyvek mintájául használt 1561-es bonni énekeskönyvben is megtalálható (DKL 1561⁰⁶).³² Eszerint:

- „Úristen, kérünk tégedet”³³ kezdetű ének forrása Johann Zwick „O, Gott und Vater gnadenvoll” kezdetű keresztelési éneke (Wackernagel, III, 672. sz).

Továbbra is nyitott kérdés egyelőre, hogy az 1607-es herborni kiadásban megjelenő, genfi zsol-tárdallamokra írt versek³⁴ fordítások-e vagy önálló Szenci Molnár-szerzemények. A fenti forráskimutatás szerint az oppenheimeri kis énekeskönyv 16–17. századi énekeinek eredetiségét csak to-

²¹ RMKT 17, 6, 186. sz. A forrás-kérdésről l. még: CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Bp. 1950. 217–222, 358, 384, 390. /Református Egyházi Könyvtár 25./

²² RMKT 17, 6, 159. sz.

²³ Az ószövetségi ének hasonló kezdettel, de prózai változatban található meg pl. az 1533-as wittenbergi énekeskönyvben (DKL 1533⁰², 148_v).

²⁴ RMKT 17, 6, 160. sz.

²⁵ FISCHER, Albert – TÜMPEL, Wilhelm, *Das deutsche evangelische Kirchenlied des XVII. Jahrhunderts. I–VI*. Gütersloh, 1904–1916.

²⁶ RMKT 17, 6, 165. sz.

²⁷ WACKERNAGEL, Philipp: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts* [a továbbiakban: Wackernagel]. I–V. Leipzig, 1863–1867.

²⁸ RMKT 17, 6, 185. sz.

²⁹ RMKT 17, 6, 186. sz.

³⁰ LUTHER, Martin: *Geistliche Lieder und Kirchengesänge: Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe*. Bearbeitet Markus JENNY. Köln–Wien, 1985. /Archiv zur Weimarer Ausgabe der Werke Martin Luthers 4./

³¹ RMKT 17, 6, 189. sz.

³² HOLLWEG, Walter: *i. m.* 297.

³³ RMKT 17, 6, 164. sz.

³⁴ RMKT 17, 6, 153–158. sz.

vábbi kutatások elvégzése után tudjuk maradéktalanul megállapítani. S ezután válhat újra aktuálissá az a kérdés, hogy nem kellene-e olyan kiadást készíteni, amelyben a magyar nyelvű zsolttárok és a többi gyülekezeti ének mellett szerepelnek a francia, német és latin minták is.³⁵

3.2. A Zsolttárkönyv és a kis énekeskönyv együttes használatának lehetséges mintái

Ha 1573-tól³⁶ 1612-ig³⁷ megvizsgáljuk, hogy a genfi zsolttárkönyv német nyelven hol jelent meg egy kisebb énekeskönyvvel együtt (*Psalmen Davids, nach frantzösischer Melodei und Reimen Art... Sampt etlichen Psalmen und geistlichen Liedern...* vagy hasonló címen, valamint egy- vagy többszólamú kottával), akkor egy tartalomban szinte teljesen egyező vagy nagyon hasonló, ún. „Einheitsgesangbuch”-hal³⁸ találkozhatunk, amely a következő, főleg Hessenhez, Nassauhoz és Pfalz-hoz kapcsolódó helyeken jelent meg:

- Amberg – DKL 1594⁰¹, 1596⁰¹⁻⁰², 1597⁰¹, 1598⁰³, 1601⁰¹, 1604⁰¹, 1608⁰¹, 1610⁰², 1611⁰¹
- Düsseldorf – DKL 1612⁰⁴
- Hanau – DKL 1605⁰⁶, 1606⁰⁶ (francia nyelven is), 1610⁰⁴⁻⁰⁵, 1611⁰⁷⁻⁰⁸, 1612⁰⁶ (francia nyelven is)
- Heidelberg – DKL 1612⁰⁸
- Herborn – DKL 1587⁰⁴, 1589⁰⁵ (először szerepel a címlapon Luther neve is: *Sampt etlichen Psalmen vnd geistlichen Liedern, so von Herrn D. Luthero vnd andern gottseligen Leuten gestellet*), 1591⁰², 1592⁰⁷, 1593⁰⁵, 1594⁰⁵, 1595⁰³, 1598⁰⁸, 1600⁰²⁻⁰³, 1601⁰⁴, 1603⁰², 1604⁰³, 1605⁰⁷, 1606⁰⁷, 1608⁰⁸, 1609⁰⁵⁻⁰⁶, 1611⁰⁹⁻¹⁰, 1612⁰⁷
- [- ? Kassel – 1607⁰⁹, 1608¹⁰, 1612¹¹⁻¹²]
- Lich – DKL 1604⁰⁷
- Neustadt an der Haardt – DKL 1585⁰⁵, 1586⁰⁴, 1590⁰⁶, 1591⁰³ (először: *Biblia+zsolttárkönyv+kis énekeskönyv+káté+rendtartás+imádságok*), 1594⁰⁶, 1595⁰⁷, 1596⁰⁵⁻⁰⁶, 1604⁰⁶, 1605⁰¹, 1606⁰⁸, [1608⁰⁹?]
- Siegen – DKL 1596⁰⁸, 1597¹³
- Strassburg – DKL 1596⁰⁹, 1597¹⁴, [1610⁰⁸?]

A magyarországi könyvtárak példányait is számontartó DKL-bibliográfia egyetlen kiadásnál sem közöl Magyarországon található példányról szóló adatot.³⁹ Az oppenheimeri kiadás (RMNy 1037) közvetlen mintáját nehéz meghatározni, mivel a fenti kiadásokból eddig átnézettek azt mutatják, hogy eltérések lehetnek közöttük, ráadásul az egyes kiadások ma is meglévő példányai szétszórva találhatóak a külföldi könyvtárakban. Annyi azonban máris megállapítható, hogy Szenci Molnár énekeskönyv-szerkesztő tevékenysége során mindig több énekeskönyvet is tekintetbe vett. A felsorolt német énekeskönyvek közül, tanulmányai és vándorlásai során, a legtöbbel találkozhatott. Közvetlen mintaként elsősorban a *Bibliával*, a kátéval, a rendtartással és az imádságokkal együtt

³⁵ Bán Imre helyesli a kritikai kiadás azon közlési módját, amely nem adja az egyes zsolttárok és énekek idegen mintáját és utóéletét, míg Gálfi László ezt egy tanulmányában szükségesnek tartja. L. BÁN Imre: *Szenci Molnár Albert, a költő*. In: *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szerk. CSANDA Sándor és KESERŰ Bálint. Szeged, 1978. 137–138. /Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4./

³⁶ Ekkor jelent meg Lipscebén a Lobwasser-féle fordítás (DKL 1573⁰³).

³⁷ Ekkor jelent meg az oppenheimeri kiadás.

³⁸ HOLLWEG, Walter: *i. m.* 46 skk.

³⁹ Más tételeknél is megfigyelhető, hogy a szerkesztők nem kaptak minden példányról tájékoztatást. Így pl. az 1596-os, hasonló típusú siegeni énekeskönyv párizsi példányáról sem tudnak.

megjelenő, kis formátumú énekeskönyvek, s azok közül is a herborni kiadások szerepelhetnek az első helyen.

A fenti német (s így a magyar) kiadástípusok távolabbi őse az a konstanzi és strassburgi énekeskönyv, amelyben – mint a legtöbb kiadvány címe is jelzi: *Psalmen und geistliche Gesänge* – első helyen találhatóak a zsoltárok.⁴⁰ A típus másik őse az a pfalzi kötet-fajta, amelyben az énekeskönyv mellett először a káté, a szertartásrend és az imádságok, majd pedig a *Biblia* is szerepelnek. Ilyen pl. az 1567-es heidelbergi gyűjtemény: *Psalmen vnd geistliche Lieder sampt dem christlichen Catechismo, Kirchencereemonien vnd Gebeten* (DKL 1567⁰⁴).

H. HUBERT GABRIELLA

Az Egyházi Tár történetéhez. Az első magyar katolikus teológiai folyóirat, az 1820-ban, Horváth János¹ szerkesztésében, Veszprémben indult *Egyházi Értekezések és Tudósítások* 1824-ben megszűnt. Nyolc évig nem jelent meg katolikus lap hazánkban, 1832-ben azonban kettő is indult egyszerre. Előbb Guzmics Izidor bakonybéli apát indította meg a *Vallási és Egyházi Tár* (a 3. számtól: *Egyházi Tár*) című folyóiratot, majd ezt követte a magyar és latin nyelven megjelenő *Egyházi Folyóírás*².

Az *Egyházi Tárról*, bár jelentős katolikus folyóirat volt, mindeddig nem jelent meg sajtótörténeti szempontból is értékelhető tanulmány.³ Pedig Guzmics Izidor apáti naplója⁴, levelezése⁵, halála után őt a szerkesztői székben követő Beély Fidél kéziratos önéletrajza⁶ és Toldy Ferenchez intézett levelei számos utalást, feldolgozatlan adatot tartalmaznak a lapra vonatkozóan is.

⁴⁰ Pl. DKL 1540⁰⁶, 1541⁰⁵ stb.

¹ Horváth János (1769–1835) veszprémi kanonok, székesfehérvári püspök. Veszprémben, Pápán és a pozsonyi teológiai akadémián tanult. Kitűnő egyházi szónok, a nyelvújítás híve, Virág Benedek és Verseghy Ferenc barátja. Életrajza: GLÓSZ ERVIN: *A Székesfehérvári egyházmegye Jubileumi Névtára*. Székesfehérvár, 1977. 91–93.

² Az *Egyházi Folyóírás* 1832–1834 között jelent meg Kováts Mátyás pesti egyetemi tanár szerkesztésében. A folyóirat nyomtatott latin nyelvű beköszöntője (Scopus et Planum Operis Periodici) szerint a lap a tudományos ismeretek és a lelki kultúra művelését szolgálja majd, segíti a magyar teológia szaknyelv fejlődését.

³ Az egri *Irodalmi Szemle* 1884 szeptembere és 1885 áprilisa között folytatásokban megjelent cikke (SZMIDA VIKTOR: *Egyházi Tár*. = *Irodalmi Szemle* 1884. 9. sz. 65–68.; 10. sz. 73–77.; 11. sz. 81–85.; 12. sz. 89–93.; 1885. 2. sz. 10–11.; 3. sz. 17–19.; 4. sz. 25–27.) inkább csak a lap tartalmának egyszerű, repertórium-szerű ismertetésére vállalkozott. ZOLTVÁNY L. Irén Guzmics Izidorról szóló monográfiájának (*Guzmics Izidor életrajza*. Bp. 1884.) VIII. fejezetében (284–337.) szól ugyan az *Egyházi Tárról*, de ő Guzmics teológiai nézeteinek a lapban is tükröződő tárgyalására helyezi a súlyt.

⁴ SÖRÖS Pongrác: *Guzmics Izidor apáti naplója*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1903. 323–347; 474–495.

⁵ RÉVAI Sándor: *Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1909. 357–363.

⁶ BEÉLY Fidél: *Életem rajza*. A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Könyvtára. Kézirattár. BK 218. I.